

Ks. MICHAŁ KŁAKUS

Institut diocésain de formation pastorale

Diocèse de Fréjus-Toulon

<https://orcid.org/0000-0002-0012-7525>

PRÓBY MIANOWANIA BP. JÓZEFA GAWLINY ORDYNARIUSZEM W KATOWICACH (1948) W ŚWIEŁLE MATERIAŁÓW Z ARCHIWUM HISTORYCZNEGO SEKRETARIATU STANU

ATTEMPTS TO APPOINT BISHOP JÓZEF GAWLINA
AS ORDINARY IN KATOWICE (1948)
IN THE LIGHT OF MATERIALS FROM THE HISTORICAL ARCHIVE
OF THE SECRETARIAT OF STATE

ABSTRACT:

W pierwszych miesiącach po zakończeniu II wojny światowej część biskupów polskich wspierała nowe władze w procesie odbudowy kraju. Do grupy tej należał biskup katowicki Stanisław Adamski. O jego inicjatywach podejmowanych w tym kierunku był informowany Watykański Sekretariat Stanu. W Rzymie uważano go za skłonnego do współpracy z komunistycznymi władzami. W maju 1947 r. bp Adamski uległ częściowemu paraliżowi po przebytych udarze. Na jego miejsce Stolica Apostolska zamierzała powołać dotychczasowego biskupa polowego ks. Józefa Gawlinę. W styczniu 1948 r. rozpoczął on przygotowania do powrotu do kraju. Sprzeciw rządu warszawskiego uniemożliwił realizację tych planów. Analiza nieznanych dotąd materiałów z Archiwum Historycznego Sekretariatu Stanu pozwala nie tylko uzupełnić wiedzę na ten temat, ale również pokazać motywy, jakimi kierowali się główni aktorzy wydarzeń (Watykan, prymas Polski, biskup katowicki, rząd polski na uchodźstwie).

In the first months after the end of World War II, some Polish bishops supported the new authorities in the process of rebuilding the country. The bishop of Katowice, Stanisław Adamski, belonged to this group. The Vatican Secretariat of State was informed about his initiatives in this direction. In Rome he was considered willing to cooperate with the communist authorities. In May 1947, Bishop Adamski became partially paralyzed after suffering a stroke. In his place, the Holy See intended to appoint the current field bishop Józef Gawlina. In January 1948, he began preparations to return to the country. The opposition of the Warsaw government prevented the implementation of these plans. The analysis of previously unknown materials from the the Historical Archive of the Secretariat of State allows not only to supplement the knowledge on this subject, but also to show the motives of the main actors of the events (the Vatican, the Primate of Poland, the Bishop of Katowice, the Polish government in exile).

W aktach abp. Józefa Gawliny, przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach, zachowały się dwa „Oświadczenia” Protektora Wychodźstwa Polskiego, z 14 lutego i z 2 kwietnia 1948 r. Zawierają one przebieg wydarzeń, w których brał udział zainteresowany¹, a których celem był jego powrót do kraju na stanowisko biskupa koadiutora w Katowicach. Treść zawartą w dokumentach omówili Jerzy Myszor² oraz Damian Bednarski³. Myśli przewodnie pism streścił również sam abp Gawlina we *Wspomnieniach*⁴. Przywołane materiały były do tychczas jedynymi znanymi śladami po odbytych zimą 1948 r. w Rzymie dyskusjach. W jaki sposób bp Józef Gawlina relacjonował te rozmowy?

Dzień po przybyciu do Rzymu kard. August Hlond spotkał się z Gawliną (7 stycznia 1948 r.), który z rozmowy wywnioskował, że prymas Polski rozważał jego kandydaturę na stolicę biskupią w Katowicach w razie śmierci bp. Stanisława Adamskiego. Tydzień później (14 stycznia 1948 r.) o przyszłej nominacji rozmawiał z bp. Gawliną prosekretarz Stanu Stolicy Apostolskiej Domenico Tardini⁵. 10 lutego 1948 r. ostatni przedwojenny biskup polowy Wojska Polskiego złożył w polskiej ambasadzie w Rzymie wnioski o paszport. Niezależnie od zapewnień ze strony konsula generalnego Piotra Dunin Borkowskiego⁶ o pozytywnym rozpatrzeniu prośby władze odmówiły wydania zgody na wyjazd. 20 marca 1948 r. bp Gawlina na wyraźne żądanie Sekretariatu Stanu wystąpił ponownie o wydanie paszportu. Pomimo uprzejmej rozmowy z ambasadorem Adamem Ostrowskim⁷ władze nie zgodziły się na powrót polskiego biskupa do kraju, argumentując to jego antykomunistycznym nastawieniem. Zaznaczono jednocześnie, że ewentualne opisanie motywów powrotu oraz podpisanie deklaracji uznania i poparcia dla władz Polski Ludowej mogłyby wpłynąć na zmianę negatywnej decyzji. 31 marca 1948 r. o tych warunkach został powiadomiony Sekretariat Stanu. Z treści „Oświadczeń” wynika również, że: (1) inicjatorem mianowania Gawliny biskupem koadiutorem w Katowicach był watykański Sekretariat Stanu; (2) o planach Watykanu nie wiedział bp Stanisław Adamski; (3) stanowiskiem koadiutora

¹ Na podstawie przeprowadzonych przez niego rozmów w ambasadzie polskiej w Rzymie, w Sekretariacie Stanu oraz z prymasem Polski.

² J. Myszor, *Biskup Polowy Wojska Polskiego Józef Gawlina – niedoszły biskup katowicki*, „Studia Pastoralne” 8 (2012), s. 273-280; a także „Wiadomości Archidiecezjalne” (Katowice) 2011, nr 6-7, s. 212-220; tenże, *Józef Gawlina – biskup (ad personam) polskich żołnierzy, wygnańców i emigrantów (1942-1964)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, Katowice 2015, s. 57-59.

³ D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Katowice 2019, s. 100-103.

⁴ *Arcybiskup Józef Gawlina. Wspomnienia*, oprac. J. Myszor, Katowice 2004, s. 390.

⁵ Domenico Tardini (1888–1961), członek Kongregacji Nadzwyczajnych Spraw Kościoła (od 1921), podsekretarz (od 1929), substytut w Sekretariacie Stanu (1935–1937), sekretarz Kongregacji Spraw Nadzwyczajnych Kościoła (1937–1952).

⁶ Piotr Dunin Borkowski (1890–1949), wojewoda lwowski (1927–1928), od 1946 r. we Włoszech, konsul generalny ambasady polskiej (1947–1949).

⁷ Adam Ostrowski (1911–1977), polski komunista, wojewoda krakowski (1945), ambasador w Szwecji (1945) i we Włoszech (1948–1950).

w Katowicach nie był zainteresowany bp Juliusz Bieniek⁸; (4) bp Gawlina został zobowiązany do zachowania sekretu co do celu powrotu do kraju, a powodem oficjalnym, wskazanym przez prymasa Polski, miał być udział w odbywającej się w kwietniu 1948 r. w Częstochowie Konferencji Episkopatu Polski; (5) ze względu na sytuację polityczną podróż miała przebiegać z pominięciem Wiednia, przez Paryż i Pragę. Biskup Gawlina przypuszczał, że wpływ na decyzje Watykanu miały władze Wielkiej Brytanii i Niemiec, które w jego reemigracji do kraju upatrywały szansę na powrót do Polski rzesz polskich wychodźców; (6) bp Gawlina nie był zachwycony propozycją Watykanu. Zarówno Bednarski, przywołując treść rozmowy ambasadora Kazimierza Papée⁹ z Tardinim z 14 czerwca 1947 r.¹⁰, jak i Myszor¹¹ jako powód mianowania koadiutora w Katowicach podawali stan zdrowia dotychczasowego ordynariusza katowickiego Stanisława Adamskiego, który w 1947 r., po udarze uległ częściowemu paraliżowi. Analiza nieznanych dotąd materiałów z Archiwum Historycznego Watykańskiego Sekretariatu Stanu pozwala nie tylko uzupełnić wiedzę na ten temat, pokazać motywy, jakimi kierowali się główni aktorzy wydarzeń, ale także wskazać na nieścisłości czy błędy występujące w przekazie bp. Gawliny.

Po zakończeniu II wojny światowej ok. 10 mln¹² osób polskiego pochodzenia pozostało poza granicami ojczyzny. Stanowiło to ok. 30 proc. ogólnej liczby Polaków (w kraju pozostały 24 mln osób). Pomimo istniejących wewnętrznych podziałów politycznych emigracja miała charakter antykomunistyczny. W miarę upływu czasu pojawiało się rozróżnienie na Polskę zniewoloną w kraju oraz „wolną” poza jej granicami. Dobitnie wyraził to Papée w liście do władz polskich w Londynie w 1949 r.: „Watykan, po wielu wahaniach i sondażach, doszedł do przekonania, że rzeczywistość polska jest dwoista, że poza ujarzmioną Polską, gdzie trzeba wszystko zrobić dla obrony, jest Polska walcząca, która nie przyjmuje stworzonego w Kraju stanu rzeczy i chce żyć własnym swoim, biednym, lecz wolnym życiem”¹³.

W nowej, powojennej rzeczywistości wśród rodaków na obczyźnie wielkim autorytetem cieszył się dotychczasowy biskup połowy Wojska Polskiego Józef Gawlina. Towarzyszył on Polskim Siłom Zbrojnym na wszystkich frontach. Brał udział w walkach pod Monte Cassino. W czasie wizyty w Stanach Zjednoczonych w 1943 r. apelował o pomoc dla polskich dzieci w Rosji Sowieckiej. Po zakończeniu walki zbrojnej nadal miał szerokie uprawnienia kościelne zarówno wobec

⁸ Juliusz Bieniek (1895–1978), święcenia kapłańskie przyjął w 1918 r., od 1937 r. biskup pomocniczy i wikariusz generalny w Katowicach. W czasie II wojny światowej wysiedlony z diecezji (1941). Po wojnie był współautorem (wraz z bp. Adamskim i bp. Bednorzem) apelu w obronie nauki religii w szkołach.

⁹ Kazimierz Papée (1889–1979), poseł w Czechosłowacji (1936–1939), ambasador rządu na uchodźstwie w Watykanie (1939–1958).

¹⁰ D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków...*, s. 100.

¹¹ J. Myszor, *Biskup Połowy Wojska Polskiego...*, s. 273.

¹² J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 35.

¹³ *Papée do Tarnowskiego*, Rzym 5 III 1949 r., w: J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944–1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie*, Warszawa 1998, s. 204.

żołnierzy, jak i ludności cywilnej¹⁴. Nie stronił od spotkań z ludźmi, a w przeciwieństwie do przebywającego w kraju prymasa Polski brał żywy udział w życiu polskich wychodźców, czego przykładem były przeprowadzone w latach 1945 i 1946 wizytacje polskich siedlisk w Niemczech.

Rzesze Polaków przebywających poza granicami ojczyzny w jego osobie widziały duchowego przewodnika. Jedną z organizacji uznających taką rolę biskupa polowego było powstałe pod koniec listopada 1946 r. w Brukseli Zjednoczenie Polskiego Uchodźstwa Wojennego (ZPUW). Grupę tę tworzyli więźniowie obozów, jeńcy wojenni, robotnicy przymusowi, żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz uchodźcy polityczni, którzy z obawy przed represjami stalinowskimi zdecydowali się na opuszczenie kraju. Organizacja cieszyła się uznaniem rządu londyńskiego, który popierał powstanie oddziałów Zjednoczenia Polskiego w poszczególnych krajach¹⁵. W styczniu 1948 r. prezes organizacji Zygmunt Rusinek¹⁶ wystosował do prymasa Polski prośbę o mianowanie delegata odpowiedzialnego za sprawy duszpasterstwa polskiego na Zachodzie. Prócz spraw czysto kościelnych miał on koordynować akcję antykomunistyczną wśród rodaków za granicą¹⁷. Podobne pismo wystosował do ambasadora Papée, licząc na jego interwencję u przebywającego w Rzymie prymasa, gdyż: „Bezpośrednie kierownictwo duszpasterstwem na uchodźstwie przez polską hierarchię kościelną przynosi ujemne wyniki polityczne i religijne”¹⁸. Podobnego zdania był rząd na uchodźstwie, który w rozmowach z Watykanem podkreślał znaczenie i wagę misji bp. Gawliny wśród Polaków za granicą i negatywnie oceniał pozbawianie go jurysdykcji zagranicznych¹⁹.

Prymas Hlond zdawał sobie sprawę z nastrojów panujących wśród wychodźstwa. Zależało mu jednak na zachowaniu związków wychodźstwa z ojczyzną. Dlatego pozycja, jaką cieszył się bp Gawlina, zaczęła go niepokoić. O ile jeszcze na przełomie lat 1946 i 1947 uważał powrót biskupa polowego do kraju za przedwczesny²⁰, to już w marcu 1947 r. zalecał Gawlinie przygotowywać się do

¹⁴ Dotyczyło to żołnierzy polskich w Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, we Włoszech, na Wschodzie i Środkowym Wschodzie, polskiej ludności cywilnej w Egipcie, Palestynie, Persji i Indiach, we wschodniej Afryce, Meksyku, Nowej Zelandii. Do śmierci pełnił urząd ordynariusza Polaków w Niemczech. J. Myszor, *Józef Gawlina – biskup (ad personam)...*, s. 48-49, 51-57.

¹⁵ *Uchwała Rady Ministrów w sprawie Zjednoczenia Polskiego Uchodźstwa Wojennego*, Londyn 10 I 1947 r., w: *Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, t. 7: *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, oprac. i red. A. Suchcitz, L. Maik, W. Rojek, Londyn 1997, s. 58-60.

¹⁶ Zygmunt Rusinek (1893–1984), przedwojenny poseł na Sejm z ramienia PSL „Piast”, więzień obozu koncentracyjnego Flossenbürg (1944–1945), minister rządu na obczyźnie (1949–1954) – *Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa...*, s. 95.

¹⁷ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [dalej: IPMS], Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, A 44.249/4, Rusinek do Hlonda, Bruksela, 7.01.1948 r., k. 190.

¹⁸ Tamże, Rusinek do Papée, Bruksela, 7.01.1948 r., k. 188.

¹⁹ Papieski Instytut Studiów Kościelnych, Stosunki Stolicy Apostolskiej z państwami: stanowisko Watykanu wobec komunizmu, 45, Papée, Rozmowa z Mons. Tardini w dniu 20.03.1948 r., k. 8.

²⁰ Świadczy o tym mianowanie 12.01.1947 r. bp. Gawliny rektorem kościoła św. Stanisława w Rzymie – *Zeszyt 17*, s. 41, w: J. Gawlina, *Dziennik Protektora Wychodźstwa Polskiego (1945-1959)*, red. D. Bednarski, Katowice, w oprac.

powrotu do kraju, gdzie miałyby objąć jedną ze stolic biskupich²¹. Prymas Polski liczył na zrozumienie ze strony władz warszawskich dla swych planów, zwłaszcza że w owym czasie podejmowały one działania, mające na celu zerwanie więzi polskiego hierarchy przebywającego w Rzymie z rządem na obczyźnie²².

Zamiary prymasa Polski popierał Watykan. Po 1946 r. niechętnie widziano związki bp. Gawliny z rządem na wychodźstwie. Dawano mu do zrozumienia, by nie używał tytułu biskupa polowego²³. Rzym dążył również do wygaszenia nadanych mu w czasie wojny uprawnień wobec Polaków za granicą, stojąc na stanowisku, że w przeciwnym razie może dojść do konfliktu jurysdykcyjnego z ordynariuszami terytorialnymi. W czerwcu 1947 r. bp Gawlina pisał do kard. Adama Stefana Sapiehy: „Jest tendencja, by już nie stwarzać specjalnych jurysdykcji narodowościowych”²⁴. Watykan nie widział jego przyszłości poza granicami kraju. Prałat Tardini w rozmowie z 13 marca 1947 r. dał biskupowi jasno do zrozumienia, że jego miejsce jest w Polsce, gdzie miałyby wspierać prymasa Hlonda w walce o niezależność Kościoła²⁵.

Sprawą do rozważenia był wybór odpowiedniej stolicy biskupiej dla polskiego hierarchy. 26 maja 1947 r. przebywający w Rzymie kard. Sapieha zawiadomił Sekretariat Stanu o ciężkiej chorobie biskupa katowickiego, zapytując jednocześnie o potencjalnego kandydata Watykanu na to stanowisko²⁶. Nie czekając na wyjaśnienie stanu zdrowia ani na ewentualną prośbę bp. Adamskiego, Sekretariat Stanu wskazał na bp. Gawlinę. Już dwa tygodnie później, 14 czerwca, prałat Tardini o przyszłym kandydacie informował ambasadora Papéego²⁷. Czy pośpiech był motywowany jedynie względami zdrowotnymi ordynariusza z Katowic? Można wątpić, zwłaszcza że Watykan, wskazując swojego kandydata, pominął przyznane kardynałom Hlondowi i Sapiesze specjalne uprawnienia do wysuwania kandydatów na urząd biskupi w Polsce²⁸.

²¹ *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924-1948*, red. i oprac. J. Myszor, D. Bednarski, J. Konieczny, Katowice 2022, s. 349.

²² Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari [dalej: ASRS, AA.EE.SS.], Pio XII, parte I, Polonia, 273, Gawlina do Tardini, Roma, 16.04.1947 r., k. 125r-128v, 132r-133r.

²³ *Zeszyt 17*, s. 45.

²⁴ Archiwum Centralnego Ośrodka Duszpasterstwa Emigracyjnego (dalej: CODE), III-1502, Gawlina do Sapiehy, Rzym, 27.06.1947 r., k. 27.

²⁵ *Zeszyt 17*, s. 67.

²⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Estratto dall'appunto di don Poggi sul colloquio com l'Emo Sapieha, Vaticano, 26 V 1947 r., k. 548; tamże, Polonia, 301, Poggi, *minuta*, Vaticano, 26.05.1947 r., k. 14.

²⁷ J. Żaryn, *Stolica Apostolska...*, s. 179; D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków...*, s. 100; J. Myszor, *Biskup Polowy Wojska Polskiego...*, s. 273.

²⁸ *Uprawnienia wyjątkowe Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948-1979*, wybór i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020, s. 34. W ramach „uprawnień wyjątkowych” proponowanie kandydatów na urząd biskupa katowickiego należało do prerogatywy kard. Sapiehy – ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 262 II, Samoré, *minuta*, Vaticano, 5.02.1946 r., k. 9.

Można jedynie przypuszczać, że Watykanowi zależało na jak najszybszym zastąpieniu bp. Adamskiego. W Sekretariacie Stanu uważano go za skłonnego do współpracy z komunistycznymi władzami. Skąd takie przeświadczenie? Po zakończeniu II wojny światowej zarówno ludność cywilna, jak i część duchowieństwa katolickiego nie od razu poznały się na wkraczających do Polski „wyzwolicielach” ze Wschodu, a także na przedstawicielach nowej, komunistycznej władzy działającej z nadania Moskwy. Do tej grupy należał też bp Adamski. Przyjął on zaproszenie do udziału w Komitecie Organizacyjnym Budowy Pomnika Wdzięczności Armii Radzieckiej. Biskup katowicki nawoływał do wsparcia władz w procesie odbudowy kraju. Próbował ułożyć się z władzą²⁹.

19 listopada 1945 r., czyli dwa miesiące po zerwaniu przez rząd w Warszawie konkordatu, doszło do spotkania nowo mianowanego ambasadora włoskiego z ordynariuszem katowickim. Eugenio Reale³⁰ wprawdzie był członkiem partii komunistycznej, lecz zachował dobre relacje z Watykańskim Sekretariatem Stanu. Przed przyjazdem do Warszawy spotkał się z Piusem XII³¹. Prawdopodobnie miał za zadanie zbadać stosunek biskupów polskich do nowych komunistycznych władz³². Z inicjatywą spotkania miał wyjść bp Adamski, który za pośrednictwem ks. Zygmunta Kaczyńskiego³³ szukał możliwości spotkania z ambasadorem.

W sprawozdaniu kierowanym do Sekretariatu Stanu Reale wysoko oceniał pozycję katowickiego ordynariusza. Ze względu na swoją postawę w czasie wojny miał on być drugim po arcybiskupie krakowskim dygnitarzem kościelnym, cieszącym się ogromnym autorytetem i sympatią wśród Polaków. Miał też stać na czele grupy ponad dwudziestu biskupów polskich publicznie manifestujących przywiązanie do Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i wzywających do współpracy z władzami w celu odbudowy kraju³⁴. W czasie spotkania ambasador wypytywał gościa o jego stosunek do władz komunistycznych w Polsce, ale również w ZSRS. Miał on nie tylko nie potępić decyzji o zerwaniu konkordatu, ale wręcz uznać ją za słuszną, powtarzając oficjalną argumentację komunistyczną o braku dostatecznej reakcji Stolicy Apostolskiej na prześladowania Kościoła w Polsce w czasie II wojny światowej³⁵. Ponadto w rozmowie z ambasadorem opowiadał się za porozumieniem z Rosją Sowiecką.

²⁹ J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 396; A. Dziurok, *Kruchtoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945-1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012, s. 31-32.

³⁰ Eugenio Reale (1905–1986), włoski polityk, do 1956 r. związany z Partią Komunistyczną, którą opuścił na znak protestu przeciwko wkroczeniu wojsk radzieckich na Węgry.

³¹ W. Kucharski, *Komuniści i Watykan*, Warszawa 2019, s. 40-41.

³² Mogą o tym świadczyć jego spotkania z abp. Sapiehą w grudniu 1945 r. oraz wspomniane dalej spotkanie z bp. Adamskim.

³³ Zygmunt Kaczyński (1894–1953), dyrektor Katolickiej Agencji Prasowej (1930–1939), minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w londyńskim rządzie Stanisława Mikołajczyka (1943–1944), z Anglii wrócił do Polski (1945), zmarł w więzieniu w Warszawie.

³⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 276, Colloquio fra l'ambasciatore d'Italia in Polonia e il vescovo di Katowice Mons. Stanislao Adamski circa la rottura del concordato, Varsavia, 30.11.1945 r., k. 547.

³⁵ Tamże, k. 548.

Biskupowi katowickiemu, jak pisał Reale, miało zależeć na nawiązaniu przyjacielskich stosunków z radzieckimi wyzwolicielami spod tyranii niemieckiej. W opinii Adamskiego katolików i komunistów łączyła walka z wyzyskiem społecznym w procesie budowania sprawiedliwego społeczeństwa. Różnica miała polegać jedynie na stosowanych metodach³⁶. Ambasador zachęcony szczerością i otwartością ordynariusza katowickiego zapytał go o kontakty z przedstawicielami władzy komunistycznej. Adamski nie wahał się odpowiedzieć na pytanie pozytywnie, przyznając, że wśród jego rozmówców są przedstawiciele władz, w tym poznany jeszcze przed objęciem przez niego biskupstwa w Katowicach Stanisław Szwalbe³⁷, Jan Stańczyk³⁸ oraz inni członkowie rządu, z którymi rozmawiał o najważniejszych sprawach politycznych i relacjach między Kościołem a państwem³⁹. Prócz relacji ze swojego spotkania z biskupem katowickim w liście do Sekretariatu Stanu Reale umieścił tłumaczenia na język włoski artykułu z „Głosu Ludu” (późniejsza „Trybuna Ludu”), w którym Adamski zapewniał przebywających w Polsce w listopadzie 1945 r. francuskich dziennikarzy o zgodnej współpracy z władzami respektującymi, pomimo zerwania konkordatu, wolność religijną w kraju, a także listu pasterskiego, w którym ordynariusz katowicki z życzliwością wypowiadał się o nowych władzach, zapewniając jednocześnie o współpracy na rzecz pomysłności ojczyzny⁴⁰. Z przedstawionych faktów wynika, że ordynariusz katowicki w 1945 r. rozpoczął, wraz z ks. Zygmuntem Kaczyńskim⁴¹, z władzami komunistycznymi, nie tylko w Katowicach, ale i na poziomie ogólnopolskim, grę mającą na celu ułożenie wzajemnych relacji.

Ambasador włoski nie był jedynym źródłem informacji dla Sekretariatu Stanu na temat zaangażowania ordynariusza katowickiego na rzecz nowych władz. Informacje o poparciu udzielonym przez bp. Adamskiego nowym władzom w 1945 r. dochodziły również z Londynu⁴². Warto dodać, że nawet w późniejszych latach w Rzymie nie zapomniano o ugodowej postawie bp. Adamskiego. Watykański Sekretariat Stanu uważał postawę tego duchownego nie tylko za pozbawioną realizmu politycznego, ale też mogącą doprowadzić do rozłamu w polskim Kościele. W 1949 r. wniosek rektora Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie, ks. Mariana Strojnego⁴³,

³⁶ Tamże, k. 549-550.

³⁷ Stanisław Szwalbe (1898–1996), współorganizator Związku Spółdzielni Spożyców (1922), członek Związku Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych (1919–1925), w PPS, a następnie w PZPR, zastępca prezydenta KRN (1945–1947).

³⁸ Jan Stańczyk (1886–1953), przedwojenny poseł (PPS), minister pracy i opieki społecznej (1945–1946).

³⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 276, Colloquio fra l'ambasciatore d'Italia in Polonia e il vescovo di Katowice Mons. Stanislao Adamski circa la rottura del concordato, Varsavia, 30.11.1945 r., k. 551.

⁴⁰ Tamże, k. 553.

⁴¹ Kaczyński w owym czasie nie zachowywał należytego dystansu wobec władz i z przesadnym optymizmem miał oceniać intencje rządu – W. Kucharski, *Komuniści...*, s. 40.

⁴² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 255, Dichiarazioni favorevoli di Mons. Stanislao Adamski vescovo di Katowice, czerwiec 1945 r., k. 351-352.

⁴³ Marian Strojny (1906–1998), święcenia kapłańskie przyjął 18.10.1931 r.; pracownik watykańskich kongregacji; działacz polonijny.

o wysłanie listu papieskiego z okazji złotego jubileuszu kapłaństwa bp. Adamskiego spotkał się z odmową Sekretariatu Stanu, który uznał przygotowanie listu „za niewskazane” z powodu postawy duchownego w czasie II wojny światowej⁴⁴ oraz jego stosunku do rządu warszawskiego⁴⁵. Wspomniane przesłanki prawdopodobnie przemawiały także za wysłaniem sześć lat później, z okazji osiemdziesiątych urodzin Adamskiego, jedynie zwykłego telegramu, choć w Katowicach spodziewano się odznaczenia papieskiego⁴⁶.

Nieprzypadkowo prymas Polski w rozmowie z ambasadorem Papéem, tuż po przybyciu do Rzymu w styczniu 1948 r., pytany o bp. Adamskiego stwierdził: „robił im [komunistom] największe awanse na początku, próbował współpracy, a gdy to nie wyszło, musi teraz płacić za zawód, który zrobił władzom”⁴⁷. A w oficjalnej prośbie do Sekretariatu Stanu o mianowanie koadiutora w Katowicach arcybiskup gnieźnieński i poznański pisał: „Od 1930 r. urząd biskupa katowickiego pełni Jego Ekscelencja Stanisław Adamski. Cechuje go godna pochwały gorliwość, o czym świadczy praca, jaką wykonał na terenie tej diecezji, pełniąc jednak pewne błędy w stosunkach z kolejnymi rządami i okupantami Rzeczypospolitej. Myślał, że ich przechytry, a zamiast tego był wielokrotnie oszukiwany, co zaszkodziło prestiżowi Kościoła”⁴⁸.

Interesujące, że bp Adamski nie prosił w 1947 r. o wyznaczenie koadiutora. Wprawdzie miesiąc po wylewie, w lipcu, rozważał taką możliwość⁴⁹, to jednak we wrześniu 1947 r., wobec sugestii ze strony rodziny, odkładał podjęcie decyzji, uznając pomoc bp. Bieńka za wystarczającą⁵⁰. Warto dodać, że rok później, w październiku 1948 r., również powodowany naciskami ze strony swej rodziny, odmówił złożenia rezygnacji z urzędu⁵¹.

⁴⁴ Komuniści, podobnie jak część działaczy emigracyjnych w Londynie, oskarżali Adamskiego o próby ułożenia się z władzami niemieckimi w grudniu 1939 r. Opinie te były powtarzane jeszcze kilkadziesiąt lat po zakończeniu wojny. O bezpodstawności tych zarzutów pisał sam zainteresowany – S. Adamski, *Pogląd na rozwój sprawy narodowej w województwie śląskim w czasie okupacji niemieckiej*, Katowice 1946; por. R. Rak, *Biskup Adamski a Volkslista (w odpowiedzi P. Józefowi Garlińskiemu z Londynu)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 18 (1985), s. 263-267.

⁴⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Poggi, Circa giubileo sacerdotale dell’Ecc. mo Vescovo di Katowice, Roma, 7.02.1950 r., k. 524.

⁴⁶ *Bieniek do Gawliny*, Katowice (?) 18.02.1957, w: D. Bednarski, *Korespondencja biskupów Juliusza Bieńka i Józefa Gawliny (1956-1957)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny...*, s. 168; *Gawlina do Bieńka*, Rzym, 1.03.1957 r., w: tamże, s. 170.

⁴⁷ Notatka z rozmowy amb. Papée z prymasem w dniu 10.01.1948 r., w: J. Żaryn, *Stolica Apostolska...*, s. 188.

⁴⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Hlond do Sekretariatu Stanu, Roma, 10.01.1948 r., k. 542.

⁴⁹ W liście z 7.07.1947 r. kard. Hlond informował Rzym o planowanej na sierpień dymisji bp. Adamskiego – tamże, Hlond do Tardiniego, b.m., 7.07.1948 r., k. 542.

⁵⁰ Według relacji prymasa biskup katowicki miał być bardzo osłabiony fizycznie, lecz jednak samodzielny, zdolny do logicznego formułowania myśli, również na piśmie – tamże.

⁵¹ Tamże, Dalla lettera in data 13 ottobre 1948 dall’E.mo Card. Hlond a S.E.Rev.ma Mons. Tardini, k. 526.

Dotychczasowy biskup katowicki opowiadał się za pozostawieniem bp. Gawliny w Rzymie jako reprezentanta spraw polskich. W liście z 25 listopada 1946 r. Adamski pisał do Gawliny:

Spotkałem się ubiegłej soboty z szefem Augustem [Hlondem], jadącym do Was. Mówiliśmy także o Waszej pozycji. Z powrotem trzeba poczekać, aczkolwiek rozumiem głęboką tęsknotę za krajem, ale z drugiej strony, znając X[Księdza] Arcybiskupa⁵², jego zdolności i zdając sobie sprawę z niezmiernie rozszerzonych obecnie kontaktów z najwplywowszymi w świecie ludźmi, mniemam, że pobyt Waszej Ekszelencji w Rzymie po zakończeniu obecnej pracy może stać się dla Polski opatrnościowym. Potrzeba nam na gwałt tam reprezentanta Episkopatu i spraw Polski, znającego Polskę dokładnie ze stanowiska Kościoła, a z drugiej strony reprezentującego właśnie zachodnie dzielnice i tzw. Ziemie Odzyskane. Centrala Informacyjna polska w Rzymie, z którą by się liczyli ludzie, może się stać dla Polski decydującym o wielu sprawach czynnikiem. A nie widzę nikogo, który by to ogromne zadanie mógł spełnić lepiej jak Wasza Ekszelencja. Rozumiem, że to jest może odsunięcie na szereg lat pragnień i życzeń serca, ale tu pewnie decydować musi wzgląd na wyższe sprawy i może dlatego Pan Bóg tak pokierował losami Waszej Ekszelencji, ażeby druga najważniejsza sprawa, walka pokojowa o Polskę, znalazła tym sposobem odpowiedniego przedstawiciela. W mojej myśli kwestia ta wysuwa się bezwzględnie na pierwszy plan w obecnej sytuacji. Jestem przekonany, że wmyślenie się w tę sprawę i nasze tu modlitwy dopomogą Waszej Ekszelencji do przezwyciężenia zupełnie uczucia tęsknoty za powrotem na czas wielkiej akcji. Mam nadzieję, że dotychczasowe prace nie będą zbyt przeszkadzały Waszej Ekszelencji w dziedzinie zmontowania takiej nowej pracy, o której swoją drogą nie zdołałem mówić z szefem, bo mi się to uświadomiło dopiero później⁵³.

Adamski, mając za sobą bogate doświadczenie polityczne, zdawał sobie sprawę z roli, jaką mógł odegrać bp Gawlina w „sprawie polskiej”. Nie chodziło jedynie o zabezpieczenie interesów Kościoła w walce z komunistami, ale o prowadzenie zabiegów mających na celu dostosowanie granic diecezjalnych do państwowych w przypadku Ziem Zachodnich. Sam zresztą już w 1945 r. włączył się w umacnianie polskich struktur kościelnych na terenach diecezji wrocławskiej, znajdującej się na terenach przyznanych Polsce⁵⁴.

W styczniu 1948 r. Sekretariat Stanu zamierzał listem powiadomić bp. Adamskiego o mianowaniu koadiutora w osobie bp. Gawliny, co miało pozwolić dotychczasowemu ordynariuszowi „uwolnić się od trosk zarządzania diecezją i umożliwić całkowity i stabilny powrót do zdrowia”⁵⁵. Nieprzypadkowo 14 stycznia 1948 r. na pytanie zadane przez bp. Gawlinę o to, czy nominacja nie urazi nieświadomego

⁵² Jak w oryginale.

⁵³ CODE III-1341, Adamski do Gawliny, Katowice, 25.11.1946 r., k. 2rv.

⁵⁴ J. Myszor, *Historia diecezji...*, s. 400.

⁵⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Poggi do Adamskiego, Vaticano, 22.01.1948 r., k. 536.

podejmowanych w Rzymie decyzji Adamskiego, prałat Tardini odpowiedział wymijająco⁵⁶.

Wydaje się, że z podobnych powodów Watykan nie był skłonny mianować ordynariuszem w Katowicach tamtejszego biskupa pomocniczego Juliusza Bieńka. W maju 1946 r., tuż przed wyborami parlamentarnymi we Włoszech⁵⁷, komunistyczna gazeta „Unita” opublikowała wywiad, jaki ten śląski prałat miał udzielić przebywającym w Polsce zagranicznym dziennikarzom, a z którego treścią, jak wynika z dokonanych przez ks. Antonia Samoré⁵⁸ podkreśleń, zapoznał się Sekretariat Stanu. Sufragan Bieniek zapewnił w nim o życzliwym stosunku władz w Polsce do biskupów, o czym miał świadczyć zwrot zagrabionych przez Niemców majątków (z wyjątkiem lasów) należących do instytucji kościelnych. Biskup wskazał istniejącą w Polsce wolność nauczania religii. Wzajemnych relacji nie zakłócało zerwanie konkordatu, a Kościół miał się trzymać z dala od polityki. Na zakończenie artykułu przytoczono fakty o poparciu, jakiego komunistom udzielił bp Adamski w 1945 r.⁵⁹ W piśmie do Sekretariatu Stanu z 10 stycznia 1948 r. prymas Polski wskazał wprawdzie na zalety biskupa pomocniczego w Katowicach, jako doskonałego organizatora pracy kurii, pracowitego i wiernego prałata, kierującego się w swoich działaniach duchem kościelnym, cieszącego się zaufaniem miejscowego duchowieństwa, lecz jednak nienadającego się na rządcę diecezji⁶⁰. Sam zainteresowany (ks. Bieniek) miał odrzucić propozycję objęcia Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego⁶¹. Być może było to przejawem jego lojalności wobec ordynariusza katowickiego⁶².

Także prymas Polski popierał propozycję Sekretariatu Stanu mianowania w 1947 r. Gawliny ordynariuszem w Katowicach. Pochodzący ze Strzybnika na Górnym Śląsku biskup znał realia życia na tej ziemi. Już w 1930 r., po śmierci bp. Arkadiusza Mariana Lisieckiego, był jednym z kandydatów na biskupstwo w Katowicach⁶³. Wtedy jednak na przeszkodzie stanął brak doświadczenia. Po kilkunastu latach jedyną „wadą”, jaką zauważał prymas, rozważając obsadzenie Gawliny w Katowicach, był jego wojskowy, twardy charakter, którego kandydat winien się być wyrzec na rzecz „ojcowskiej postawy i odwoływania się do

⁵⁶ J. Myszor, *Biskup Polowy Wojska Polskiego...*, s. 278.

⁵⁷ Wybory odbyły się 2 VI 1946 r., partia komunistyczna zdobyła w nich ponad 18 proc. głosów (wraz z partią socjalistyczną prawie 40 proc.).

⁵⁸ Antonio Samoré (1905–1983), w latach 1932–1938 na placówce dyplomatycznej na Litwie, następnie w Berlinie, w latach 1938–1947 współpracownik Tardiniego w Sekretariacie Stanu.

⁵⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 272, Basilio Franchina, Viaggio in Polonia. La conferenza del vescovo Bieniek, k. 11.

⁶⁰ Tamże, Polonia, 302, Hlond do Sekretariatu Stanu, Roma, 10.01.1948 r., k. 542.

⁶¹ J. Myszor, *Biskup Polowy Wojska Polskiego...*, s. 278.

⁶² W 1945 r. bp Adamski w przeciwieństwie do kard. Hlonda opowiadał się za objęciem przez ordynariusza katowickiego zarządu „polskiej” części archidiecezji wrocławskiej, którą miałyby zarządzać przez wikariuszów generalnych – M. Mutor, *Droga do Wrocławia. Życie i działalność ks. Bolesława Kominka w latach 1903–1956*, Warszawa 2022, s. 245.

⁶³ M. Kłakus, *Kulisy wyboru Stanisława Adamskiego na biskupa katowickiego (1930)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 48,1 (2015), s. 19.

dyscypliny kościelnej, opartej na nadprzyrodzonych przesłankach”⁶⁴. W opinii prymasa był jednak kandydatem całkowicie oddanym Stolicy Apostolskiej, „w pełni sprawności sił”, by stanąć na Górnym Śląsku do walki z władzami partyjno-państwowymi o „dusze jego mieszkańców” i przeciwstawić się próbom laicyzacji życia społecznego⁶⁵. Jako pasterz roztropny miałby czuwać, by bp Adamski „uniknął kłopotów ze strony obecnego reżimu”⁶⁶.

Przed przyjazdem do Rzymu w styczniu 1948 r. prymas Hlond poruszył z kard. Sapielą sprawę mianowania bp. Gawliny koadiutorem w Katowicach. Krakowski dostojnik opowiadał się za pozostawieniem Gawliny w Rzymie jako reprezentanta spraw polskich⁶⁷, dlatego w rozmowie z prymasem zgodził się na to rozwiązanie, lecz w jego opinii odpowiedniejszym kandydatem byłby duchowny nie pochodzący ze Śląska, jako że „żaden prorok nie jest mile widziany w swojej ojczyźnie”⁶⁸. Kard. Hlond uznał jednak długą, bo trwającą piętnaście lat, nieobecność w diecezji pochodzenia za wystarczającą do obiektywnego i sprawiedliwego zarządzania diecezją⁶⁹.

6 stycznia 1948 r. prymas Polski przybył do Rzymu. Dzień później spotkał się z bp. Józefem Gawliną. W czwartek, 8 stycznia 1948 r. Hlond został przyjęty przez prosekretarza Stanu Stolicy Apostolskiej Domenica Tardiniego. Dwa dni później oficjalnym listem prymas Polski zwrócił się do Watykanu o mianowanie bp. Gawliny koadiutorem w Katowicach⁷⁰.

Pomimo dwukrotnych starań (w lutym i marcu 1948 r.) rząd warszawski nie wyraził zgody na przyjazd bp. Gawliny do kraju. 26 marca 1948 r. sekretarz generalny w MSZ Stefan Wierbłowski w depešy do ambasadora Adama Ostrowskiego w Rzymie pisał: „Proszę nie udzielać wizy wjazdowej biskupowi Gawlinie. W razie ewent[ualnej] rozmowy proszę, ucinając rozmowę, wyrazić zdziwienie, że dopiero po 3,5 latach zainteresował się powrotem do Polski, kiedy możliwości na emigracji znikły. Jego stały kontakty z ambasadą «londyńską» przy Watykanie nie świadczą o lojalnym ustosunkowaniu się. Do waszej wiadomości podaję, że pomiędzy twierdzeniem o rozdźwiękach pomiędzy Gawliną a Hlondem i objęciem przez Gawlinę diecezji w kraju – istnieje zasadnicza sprzeczność. Dlatego nie przywiązujemy znaczenia do tych towarzyskich rozdźwięków. Posiadanie przez Gawlinę w 2 lata po odrodzeniu naszego Państwa nadal paszportu watykańskiego świadczy dodatkowo o braku lojalności wobec nas”⁷¹. Warunkiem uzyskania

⁶⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Hlond do Sekretariatu Stanu, Roma, 10.01.1948 r., k. 543.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Archiwum Kościoła i Hospicjum Świętego Stanisława w Rzymie, Archiwum Biskupa Józefa Gawliny, 56, Sapielha do Gawliny, Kraków, 3 II 1947, k. 13.

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Hlond do Sekretariatu Stanu, Roma, 10.01.1948 r., k. 545.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże, k. 542-545.

⁷¹ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Z-8 W-17 T-224, Wierbłowski do Ostrowskiego, Warszawa, 26.03.1948 r., k. 54rv.

wizy było podpisanie przez Gawlinę deklaracji lojalności wobec rządu warszawskiego. Podpisanie takiego zobowiązania wykluczył Sekretariat Stanu, obawiając się wykorzystania deklaracji przez komunistów dla celów propagandowych, co spowodowałoby utratę autorytetu nowo mianowanego biskupa wśród członków Episkopatu Polski, miejscowego duchowieństwa i wiernych świeckich⁷².

Biskup Józef Gawlina nigdy nie wrócił już do kraju. W styczniu 1949 r., po śmierci kard. Augusta Hlonda, został mianowany Protektorem Wychodźstwa Polskiego. Na przyszłego biskupa koadiutora w Katowicach trzeba było czekać jeszcze kilkanaście miesięcy. 4 maja 1950 r. został nim były współpracownik ks. Gawliny w czasie jego posługi w parafii Świętej Barbary w Chorzowie na początku lat trzydziestych XX w., ks. Herbert Bednorz. W odpowiedzi na list gratulacyjny z Rzymu napisał swemu byłemu proboszczowi: „Zawsze, do schyłku życia swego będę Waszą Ekscelencję wspominał z największą życzliwością, jako swego pierwszego proboszcza, jako tego, który mnie wprowadził do pracy kapłańskiej i duszpasterskiej w parafii św[iętej] Barbary w Chorzowie. Nauczyłem się wówczas bardzo wiele, za co jeszcze raz z całego serca Waszej Ekscelencji gorąco dziękuję”⁷³.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Centralnego Ośrodka Duszpasterstwa Emigracyjnego, III-1502; III-1354.
 Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, A 44.249/4.
 Archiwum Kościoła i Hospicjum Świętego Stanisława w Rzymie, Archiwum Biskupa Józefa Gawliny, 56.
 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Z-8 W-17 T-224.
 Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Pio XII, parte I, Polonia, 262 II; 272; 273; 301; 302; 313.
 Papieski Instytut Studiów Kościelnych, Stosunki Stolicy Apostolskiej z państwami: stanowisko Watykanu wobec komunizmu, 45.

Źródła drukowane

- Arcybiskup Józef Gawlina. Wspomnienia*, oprac. J. Myszor, Katowice 2004.
 Gawlina J., *Dziennik Protektora Wychodźstwa Polskiego (1945-1959)*, red. D. Bednarski, Katowice (w oprac.).
Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924-1948, red. i oprac. J. Myszor, D. Bednarski, J. Konieczny, Katowice 2022.

⁷² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Polonia, 302, Poggi, *minuta*, Vaticano, 2.04.1948 r., k. 539.

⁷³ CODE III-1354, Bednorz do Gawliny, Katowice, 29.12.1950 r., k. 3.

Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego, t. 7: *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, oprac. i red. A. Suchcitz, L. Maik, W. Rojek, Londyn 1997.

Uprawnienia wyjątkowe Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948-1979, wybór i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020.

Opracowania

Adamski S., *Pogląd na rozwój sprawy narodowej w województwie śląskim w czasie okupacji niemieckiej*, Katowice 1946.

Bednarski D., *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Katowice 2019.

Bednarski D., *Korespondencja biskupów Juliusza Bieńka i Józefa Gawliny (1956-1957)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, Katowice 2015, s. 155-174.

Dziurok A., *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.

Kłakus M., *Kulisy wyboru Stanisława Adamskiego na biskupa katowickiego (1930)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 48,1 (2015), s. 14-29.

Kucharski W., *Komuniści i Watykan*, Warszawa 2019.

Mutor M., *Droga do Wrocławia. Życie i działalność ks. Bolesława Kominka w latach 1903-1956*, Warszawa 2022.

Myszor J., *Biskup Polowy Wojska Polskiego Józef Gawlina – niedoszły biskup katowicki*, „Studia Pastoralne” 8 (2012), s. 273-280; a także: „Wiadomości Archidiecezjalne” (Katowice) 2011, nr 6-7, s. 212-220.

Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.

Myszor J., *Józef Gawlina – biskup (ad personam) polskich żołnierzy, wygnańców i emigrantów (1942-1964)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, Katowice 2015, s. 47-94.

Rak R., *Biskup Adamski a Volkslista (w odpowiedzi P. Józefowi Garlińskiemu z Londynu)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 18 (1985), s. 263-267.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

Żaryn J., *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944-1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie*, Warszawa 1998.

Słowa kluczowe: archiwum, emigracja, Gawlina, Watykan, Hlond, Adamski

Keywords: archive, emigration, Gawlina, Vatican, Hlond, Adamski